

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Pirskanen, Henna; Kataja, Kati; Kuussaari, Kristiina; Holmila, Marja

Title: Nuorten näkemyksiä avusta ja tuesta palvelujärjestelmässä, kun vanhemmalla on päihdeongelma

Year: 2018

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2018.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Pirskanen, H., Kataja, K., Kuussaari, K., & Holmila, M. (2018). Nuorten näkemyksiä avusta ja tuesta palvelujärjestelmässä, kun vanhemmalla on päihdeongelma. In M. Gissler, M. Kekkonen, & P. Känkänen (Eds.), *Nuoret palveluiden pauloissa : Nuorten elinolot vuosikirja 2018* (pp. 104-112). Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Nuorten elinolot, 12. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-200-0>

Nuorten näkemyksiä avusta ja tuesta palvelujärjestelmässä, kun vanhemmalla on päihdeongelma

Henna Pirskanen, Kati Kataja, Kristiina Kuussaari ja Marja Holmila

Suomessa noin 70 000 lapsen vanhemmalla on vakava päihdeongelma, ja monessa kodissa vanhempien alkoholinkäyttö hallitsee perheen elämää (Raitasalo, Holmila & Jääskeläinen 2016). Lapset ja nuoret tarvitsevat apua ja tukea selviytyäkseen näissä tilanteissa. Tutkimukset ovat tuoneet esille vanhemman alkoholi- ja huumeongelmista aiheutuvia moninaisia haittoja ja riskejä lapsille ja nuorille: turvattomuutta, vanhemmuuden laiminlyöntiä, henkistä ja fyysistä väkivaltaa tai kielteisiä tunteita kuten pelkoa ja vihaa. (Esim. O'Connor ym. 2014; Takala & Ilva 2012; Velleman & Orford 2001.) Päihdeongelmista kärsivien vanhempien nuorilla on kohonnut riski omiin terveys- ja mielenterveysongelmiin ja käytöshäiriöihin (esim. O'Connor ym. 2014; Raitasalo, Holmila & Jääskeläinen 2016) sekä koulutuksen ulkopuolelle jäämiseen (esim. Raitasalo, Holmila & Jääskeläinen 2016). Vanhemman päihteenkäyttö on myös usein lastensuojelun asiakkuuden alkamisen ja kodin ulkopuolelle sijoittamisen taustalla (Kataja 2012).

Vaikka vanhemman päihdeongelma on riski nuoren myöhemmän elämän kannalta, tutkimustieto osoittaa myös, ettei kaikille kehity ongelmia vanhemman päihdeongelman seurauksena, vaan he selviävät elämässä hyvin (Solis ym. 2012; Velleman & Orford 2001). Nuorten elämässä voi olla erilaisia suojaavia tekijöitä, kuten toimivat perhesuhteet, harrastukset ja ystävät. Ympäristöltä saatu tuki voi edesauttaa nuoren omaa selviytymistä. (Simonen ym. 2016; Velleman & Orford 2001.) Esimerkiksi resilienssin käsitteen avulla on pystytty kuvaamaan nuoren

kykyä selvitä vaikeista tilanteista ja vastoinkäymisistä (Gance-Cleveland & Mays 2008; Velleman & Orford 2001).

Suomessa päihdehuoltolaki (1986) velvoittaa ottamaan lapset ja nuoret huomioon, kun vanhempaa hoidetaan päihdepalveluissa: palveluja tulee antaa myös lapsille ja nuorille avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella. Lastensuojelulaisissa (2007) ja terveydenhuoltolaissa (2011) on säädetty, että lasten avun tarve tulee selvittää, kun vanhempi saa päihdepalveluita. Sosiaalihuoltolaki (2014) puolestaan velvoittaa kunnalliset viranomaiset yhteistyössä seuraamaan ja edistämään lasten ja nuorten hyvinvointia, poistamaan kasvuolojen epäkohtia sekä huomioimaan erityisen tuen tarpeet. Lain mukaan palveluissa tulisi kiinnittää erityistä huomiota lasten ja nuorten omiin tarpeisiin ja toivomuksiin.

Vaikka lainsäädäntö huomioi lasten ja nuorten avun tarpeet alkoholi- ja huumeongelmista kärsivien vanhempien perheissä, he saattavat silti olla palveluiden silmissä näkymättömiä, jos katse kohdistuu ensisijaisesti heidän vanhempuihin (O'Connor ym. 2014; Solis ym. 2012). Esimerkiksi Ruotsissa on arvioitu vain alle kahden prosentin näistä lapsista ja nuorista saavan henkilökohtaista tukea kunnallisista palveluista (Elgán ym. 2012).

Viimeaikaisissa kotimaisissa tutkimuksissa on havaittu, että lasten ja nuorten huomioiminen omille vanhemmille suunnatuissa päihdepalveluissa on edelleen haastavaa (esim. Itäpuisto 2013; Perälä ym. 2014). Käytännöt, ohjeet ja välineet lasten ja nuorten auttamiseksi saattavat puuttua. Lisäksi organisaatioiden

toimintatavoissa on vaihtelua. Joissakin toimintayksiköissä on otettu käyttöön perhelähtöisiä malleja päihdetyöhön. Toisinaan toimet lasten tukemiseksi jäävät kuitenkin vähäisiksi eikä lasten auttamista koeta velvollisuudeksi. (Itäpuisto 2013.) Vanhempien päihteenkäytöstä kärsiviä lapsia ja nuoria kohdataan myös päihdepalveluiden ulkopuolella, kuten kouluissa, terveydenhuollossa, lastensuojelussa ja mielenterveyspalveluissa. Myös näissä palveluissa lapsen tai nuoren huomioiminen on tärkeää.

Viime vuosina on kehitetty ja arvioitu erilaisia päihde- ja/tai mielenterveysongelmista kärsivien vanhempien perheille suunnattuja ohjelmia ja interventioita eri maissa (esim. Contractor ym. 2012; Templeton 2014; van Santvoort ym. 2014), mutta harvemmin on kysytty suoraan lapsilta ja nuorilta heidän kokemuksiaan palveluista (Gance-Cleveland & Mays 2008; Templeton, Novak & Wall 2011). Kotimainen tutkimustieto siitä, kuinka lapset ja nuoret itse kokevat tilanteensa palvelujärjestelmässä, kun vanhemmalla on alkoholi- tai huumeongelma, on niin ikään vähäistä (Peltola & Moisio 2017). Marja Holmila ja Minna Ilva (2009) havaitsivat analysoidessaan vanhempiensa päihteenkäytöstä kärsivien lasten kokemuksia, että tukipalvelujen saatavuus on puutteellista. Lapset kokivat, ettei heitä huomioitu palveluissa. Jenni Simonen ym. (2016) tarkastelivat erityisesti päihdeongelmista kärsivien vanhempien teini-ikäisten lasten selviytymiskeinoja auttamisjärjestelmän ulkopuolella, mutta myös nuorten kokemuksia palvelujärjestelmästä. Nuorten kokemukset ja käsitykset avun saatavuudesta vaihtelivat.

Tässä artikkelissa kuvaamme päihdeongelmista kärsineiden vanhempien teini-ikäisten lasten kokemuksia palvelujärjestelmästä. Kyseessä on kvalitatiivinen, kuvaileva tutkimus. Kysymme: 1) millaisia myönteisiä kokemuksia nuorilla on palvelujärjestelmästä, 2) millaisia kokemuksia nuorilla on avun ja tuen kohtaamattomuudesta ja mitä he odottavat palveluilta sekä 3) kuinka nuoret kokevat avun ja tuen huostaanoton ja sijoituksen yhteydessä. Aineistossa huostaanotto nousi ennalta arvioitua suuremmaksi teemaksi,

joten käsittelemme sitä omassa alaluvussa. Palvelujärjestelmä käsitetään laajasti siten, että se kattaa ehkäisevien peruspalveluiden, kuten koulun ja terveydenhuollon, lisäksi erityisen tuen palvelut kuten päihde- ja mielenterveyspalvelut, nuorisopsykiatrian, nuorten päihdeklinitikat sekä laitos- ja perhekotisijoitukset. Tutkimuksen ulkopuolelle jää nuorten saama epävirallinen, esimerkiksi ystävien tai läheisten aikuisten antama tuki.

AINEISTO JA MENETELMÄ

Aineistona on THL:n Varttuminen suomalaisessa alkoholikulttuurissa -hankkeessa vuonna 2014 kerätyt päihdeongelmista kärsineiden vanhempien 12–19-vuotiaiden nuorten (N = 26) teema-haastattelut. Haastatteluja kerättiin kattavasti eri puolelta Suomea, ja ne toteutettiin yksilö-, pari- ja ryhmähaastatteluina haastateltavien toiveen mukaan. Nuoret tavoitettiin järjestöjen ja päihdehoitopaikkojen kautta, joihin heillä tai heidän vanhemmillaan oli hoitokontakti. Haastattelut suoritettiin THL:n erikoistutkija Henna Pirskanen. Tutkimuksella on THL:n tutkimuseettisen työryhmän lupa. Haastattelusitaateissa ei käytetä nuorten oikeita nimiä heidän anonymiteettinsa suojelemiseksi. (Aineiston tarkempi esittely, ks. Holmila ym. 2016, 182–184.)

Haastatteluissa nuorille esitettiin kysymyksiä neljästä pääteemasta: 1) alkoholiin liittyvistä keskusteluista vanhempien kanssa, 2) perheen kasvatuskäytännöistä, 3) päihdeongelmista perheessä ja avunsaannista sekä 4) nuorten vertaisryhmistä ja alkoholin roolista niissä. Tässä artikkelissa käsitellään näistä kolmatta teemaa, päihdeongelmia perheessä ja avunsaantia. Nuoria pyydettiin pohtimaan omien vanhempiensa päihteenkäyttöä. Keskustelua ylläpitäviä apukysymyksiä esitettiin mm. siitä, miten vanhempien päihteenkäyttö on vaikuttanut perheen elämään, miltä se on nuorista tuntunut, kokeeko nuori, että heille on ollut apua ja tukea saatavilla tällaisissa tilanteissa ja saavatko ulkopuoliset nuoren mielestä puuttua perheen tilanteeseen.

Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin, minkä jälkeen tekstimuotoinen aineisto analysoitiin käyttäen teema- ja sisällönanalyysiä. Yhtäältä koodattiin nuorten avun saamisen kokemuksia peruspalveluissa, erityispalveluissa sekä lastensuojelun sijoituksessa, sekä toisaalta avun kohtamattomuuden kokemuksia. Sisällönanalyysiä käyttäen aineisto koodattiin näistä yläkäsitteistä edelleen alateemoihin kvantifioimalla aineisto taulukoihin sekä etsien aineistosta toistuvia ja yleisiä teemoja.

Haastatelluista nuorista 15 oli tyttöjä ja 11 poikia. 16 haastatellun nuoren isällä ja 11 nuoren äidillä oli päihdeongelma. Yhden nuoren molemmilla vanhemmilla oli päihdeongelma. Yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta nuorten vanhemmat olivat eronneet. Noin puolet haastateltavista oli joko haastatteluhetkellä tai jossain vaiheessa elämäänsä ollut huostaan otettuna ja sijoitettuna kodin ulkopuolelle. Nuorten perheet olivat erilaisista sosioekonomisista taustoista ja vanhempien päihdeongelmien vakavuus ja kesto vaihtelivat.

NUORTEN KOKEMUKSIA PALVELUISTA

Aluksi kuvaamme nuorten kokemuksia palvelujärjestelmästä silloin, kun palvelut ovat kohdanneet heidän tarpeensa. Tämän jälkeen käsitellään nuorten kokemuksia kohtamattomuudesta palvelujärjestelmässä silloin, kun se pettää nuorten odotukset. Viimeisenä avaamme nuorten näkemyksiä huostaanotosta ja sijoituksesta avun ja tuen muotona.

Palvelut kohtaavat nuoren tarpeen

Haastatteluaineistossamme oli nuoria, jotka kertoivat päässeensä sujuvasti avun ja tuen piiriin varhaisessa vaiheessa, kun vanhemman päihdeongelma oli huomattu. Vaikka nuoret eivät olleet kertomansa mukaan kokeneet vanhempien päihdeidenkäytöstä aiheutuvan ongelmia, vanhemman päihdeongelma oli kuitenkin tuntunut

pahalta, tuonut mukanaan kielteisiä tunteita ja sotkenut arkea. Palvelujärjestelmän tarjoama apu toimi nuoren hyvinvoinnin turvaajana ehkäisevästi.

Tutkija: Entäs koulussa [tiedettiinkö vanhemman alkoholi-ongelmasta]? Oma opettaja tai [kukaan]?

Anna: Oma opettaja ja sitten koulukuraattori.

Tutkija: Joo. Auttoko he sua sen kanssa tai sanoko he jotain siitä?

Anna: No mä kyl puhuin niille. Niin sit ne autto.

Tutkija: Sä jotain puhuitkin siitä, että mitä apua sä oot saanu. Mitä kaikkea apua sulla on?

Anna: Vähä sosiaaliterapiaa ja siellä mä voin kertoa mun kaikki huolet ja et miten on koulussa menny ja harrastuksissa.

Keskusteluapu tuli nuorten kertoman mukaan peruspalveluista, kuten koulusta, jolloin esimerkiksi opettajan tai koulukuraattorin rooli nuoren kuuntelijana korostui. Apua löytyi myös sosiaalipalveluista, erityisesti päihdepalveluista, joissa nuori sai esimerkiksi terapiaa tai osallistui ryhmämuotoiseen toimintaan. Nuoret hyötyivät myös, jos he saivat tietoa siitä, mistä vanhemman päihdeongelmassa tai -hoidossa on kyse ja mitä vaikutuksia tällä on perheeseen (Gance-Cleveland & Mays 2008). Varhainen avunsaanti oli nuorten mielestä tukenut heitä monin tavoin.

Omasta psyykkisestä oireilustaan vanhemman päihdeongelman aikaan kärsineet, palvelujärjestelmään tyytyväiset nuoret kokivat saaneensa apua oireiden ilmettyä. Esimerkiksi eräs nuori kertoi hakeneensa apua pohdittuaan asiaa toisen vanhempansa kanssa, jolla ei ollut päihdeongelmaa:

Tapani: Mä oon käyny tommissa, keskenään keskustelee asioista [päihdekllinikalla puhuakseen päihdeongelman herättämistä ajatuksista] — et nopeesti sai juttelu-aikaa ja lääkärin puolella aikaa, et jos eri näköstä lääkitystä [psyken-

lääkitys] tarvitsi, niin sai aika nopeesti sen jeesin, että ei oo mitään valittamista itellä ollu tästä.

Keskusteluavun lisäksi lääkäriin pääsy ja oikeanlaisen lääkityksen löytyminen auttoi nuorta. Katkelmassa nuori arvioi lisäksi avun saamisen oikea-aikaisuutta, mikä on olennaista etenkin silloin, kun avuntarve on välitön. Tällöin nuori koki tulleen kuulluksi ja oli tyytyväinen saamaansa apuun palvelujärjestelmässä.

Ne nuoret, jotka kertoivat esimerkiksi psykoterapiasta ja nuorisopsykiatrian laitosten hoidosta, ilmaisivat myös tyytyväisyytensä saamaansa hoitoon ja sen hyötyihin.

Leena: Et mähän oon käynyt psykologilla monta vuotta julkisella puolella, missä psykoterapian alotin. Et se on vaikuttanu tosi paljon, se on antanu mulle tietoo ja kokemuksia – et oon voinu kuraattorilla ja koulupsykologilla ja semmosilla käydä. Et mä oon pärjänny ihan hyvin tälleen, et en koe, että oisin enempää tarvinnut. Kaikista tärkeintä on se, et on ollu mahdollisuus.

Nuoret saivat näin eriasteista hoitoa tarpeen mukaan, ja hoito oli yhdistelmä erilaisia avun muotoja.

Nuorten kokemuksia kohtaamattomuudesta

Myös kohtaamattomuutta ja riittämätöntä apua esiintyi nuorten puheessa. Vaikka perhe olisi lastensuojelun asiakas, sosiaaliviranomaiset eivät nuorten mielestä aina puuttuneet tarpeeksi jämakästi vanhemman ongelmiin.

Inka: Esim. just meidänkin perheessä, käytiin kaks kertaa sosiaaliviranomaisten kans keskustelua ja sitten [vanhempi] oli vaan, ettei jatketa tätä, tää on ihan turhaa. – Niin semmonen tiukka linja siinä, et oikeesti pitää käydä ja olla varma siitä, et kaikki on ok. – Koska silloin just mun äiti on ollu siinä vieressä, et joo kaikki on ok. Ja sit kun päästään kotiin, niin mä ajattelen,

et eihän ne oikeesti oo ok. Mut en oo uskaltanu sanoo, kun äiti on ollu siinä vieressä.

Jo täysi-ikäistynyt nuori kertoi haastattelussa tehneensä itse lastensuojeluilmoituksen ja koululääkärin tehneen ilmoituksen, mutta vanhemman juominen oli silti jatkunut eikä nuoren näkökulmasta apua ollut tarpeeksi.

Nuori kiinnittää huomionsa tärkeään seikkaan: lapsi ei välttämättä uskalla kertoa viranomaisille kotioiloista, eikä ainakaan silloin, jos vanhempi on vieressä kuulemassa. Tällöin merkittävään rooliin lastensuojelussa nousee työntekijän tilanteiden lukutaito ja kyky kysyä nuoren tilanteen kannalta oikeita kysymyksiä. Lastensuojelulaki (2017) myös edellyttää, että lapsen mielipide olisi selvitettävä hienovaraisesti ja niin, ettei tästä aiheudu tarpeettomasti haittaa lapsen ja hänen vanhempiensa välisille suhteille. Jos vanhempi on läsnä perheen tilanteesta kysyttäessä, nuori päätyy ikävään lojaliteettiriitaan vanhempiensa ja oman hyvinvointinsa välillä. Tällaisessa tilanteessa nuori on omasta aktiivisuudestaan huolimatta suhteellisen voimaton. Hän ei voi kääntyä vanhempaansa vastaan, koska tarvitsee vanhempiaan. Asetelma on paradoksaalinen, sillä alaikäisenä nuorella on oikeus erityiseen suojeluun samalla kun juuri alaikäisyytensä vuoksi hänellä ei ole täydellistä autonomiaa toimia aktiivisesti omaksi parhaakseen.

Joskus vanhemman päihdeongelma pysyi pitkään piilossa ja johti siten kohtaamattomuuteen palveluissa. Esimerkiksi päihdeongelmaan liittyvä stigma sekä lapsen lojaalius ja kiintymys vanhempaa kohtaan johtivat vaikenemiseen. Nuorten näkemyksissä heitä auttaisikin parhaiten se, että joku kysyisi suoraan silloin, kun nuori itse valitsee vaieta.

Oona: Pitäis olla [tukea] ja ehkä sellasta, et puhuttais niitten lastenkin kansa ja katottais, miten niillä oikeesti menee. Että moni lapsi, kuten itekin olin, niin salasin tosi paljon niitä asioita. Jos joku ois oikeesti kysyny ja vaatinu, että mä puhun totta, niin ehkä sitten ois puhunu.

Tutkija: Ajattelet sä, että sä silloin olisit tarvinnu jotain tällasta tukea?

Oona: Joo, se ois ehkässy monia ongelmia sillon. Kun salas asioita, niin sitten tunteet piti kans sisällään, niin siitähän sitten lähtee se.

Vaikka päihdeongelmasta kärsivä vanhempi oli päihdepalvelujen asiakkaana, nuorille ei automaattisesti ollut samasta paikasta apua tarjolla:

Janna: Sillon kun mä ootin siellä sen isän [hoito] jakson aikana, niin ei siellä meiltä [lapsilta] kysely, että tarvitaanko me apua. Siel oli lappusii seinillä, mut siihen se jäikin.

Itäpuiston (2013) tutkimuksessa joissakin päihdehuollon organisaatioissa lasten auttaminen oli osa perheen hoitoa tai lapset saivat omaa yksilö- tai ryhmämuotoista apua. Jotkut avopäihdekliniikoiden työntekijät puolestaan kertoivat, ettei henkilökuntaa ole ohjeistettu kysymään asiakkaan lapsista uuden asiakkaan tullessa hoitoon. Kun lapsista kysyttiin, kerätty informaatio saattoi olla suppeaa ja lasten henkilökohtainen tapaaminen päihdetyössä satunnaista. Nuorten näkökulmasta tämä epätasaisuus ja eriarvoisuus heidän huomioimisessaan johtaa näkymättömyyteen avun ja tuen tarvisijoina.

Nuoret olivat myös hyvin perillä siitä, millainen apu juuri heille toimisi parhaiten ja millaista tukea he tarvitsisivat. Vaikka apua sinänsä olisi tarjolla, se ei aina kohtaa nuoren toiveita. Se, millaisesta avusta nuori hyötyy, on yksilöllistä.

Emma: Ku ei oo nuorille semmosta [omaa ryhmää]. Mulle on tosi vaikee keskustella – – henkilöiden kanssa, jotka ovat syntyneet monta vuotta aiemmin. Mulle se ois tosi hyvä, jos ois nuorille. – – Oon mä yrittäny yksityisillä keskustella asioista, kuraattorilla ja tämmösillä, kyllähän apuu oon saanu, mutta en samanlaista mitä mä haen.

Päihdeongelmista kärsivien vanhempien teini-ikäiset lapset ovat heterogeeninen ryhmä. Jotkut nuoret hyötyvät vertaistukiryhmistä. Toisille

nuorille kotioloista johtuvat riskit ja omat kompetenssit johtavat erilaisen avun ja interventoiden tarpeeseen; tai yhdistelmään erilaisia tuen tarpeita. (Templeton ym. 2011; van Santvoort ym. 2014.) Aineistossamme ne nuoret, jotka eivät oireilleet, kokivat, etteivät tarvitse apua tai tukea palveluista. On kuitenkin hyvä huomioda, että avun ja tuen tarve saattaa syntyä myös myöhemmin elämässä.

Piia: En mä tiää oikeen, ku en mä yhtään hakenu mitään apuu. Ku iskähän on aina ollu semmonen lempee.

Aineistokatkelmassa nuori koki, ettei hän tarvitse apua, koska alkoholisti-isä on lempeä, nuorelle rakas ja tärkeä. Hän ei kertomansa mukaan ollut saanut muuta tukea kuin yhden käynnin koulukuraattorilla. Nuoren sanoma on ristiriitainen, koska hän samassa haastattelussa kertoi isän alkoholiongelmaista aiheutuneista haitoista lähimenneisyydessä. Tämä alakoulua lopetteleva nuori myös mielsi avun hakemisen omaksi vastuukseksi: ”en mä yhtään hakenu mitään apuu”. Nuorten ei voi olettaa olevan tietoisia siitä, että laki velvoittaa ammattilaisia selvittämään lasten avun ja tuen tarvetta tai siitä, että he ovat oikeutettuja aikuisten apuun ilman omaa aktiivisuuttaan. Jos nuoret ajattelevat, että apua ja tukea haetaan vasta, kun ongelmat ovat jo hyvin kärjistyneitä tai moninkertaisia, ”ainoastaan” vanhemman päihdeongelmaa ei edes mielletä riittäväksi syyksi hakea apua. Nuorilla ei myöskään ole kokemusta kuin yhdenlaisesta vanhemmuudesta; he eivät voi verrata nykytilaa päihdeettömään vanhemmuuteen.

Perhesuhteiden ja selviytymisen näkökulmasta on kiinnostavaa, että eroja avunsaannissa oli jopa saman perheen sisällä.

Tutkija: Entä sulla [osoittaa sanansa Ellan veljelle]? Mitä turvaverkkoja on ollu?

Joona: Ehkä Ella.

Ella: Niin no Joona on mulle aika paljon puhunu siitä.

Vastuu veljen tukemisesta oli ”Ellalla” sen sijaan, että apua olisi saatu palvelujärjestelmästä. Perheenjäsenten ottamat erilaiset roolit päihdeongelmasta kärsivän vanhemman perheessä tulisi ottaa myös vakavasti tarjottaessa nuorille apua ja tukea. Erityisesti vanhin sisarus saattaa ottaa vastuuta nuoremmista sisaruksistaan sekä mahdollisesti vanhemman ja kuuntelijan roolin (Kataja 2012).

Toisaalta yksittäiset nuoret aineistossamme suhtautuivat ambivalentisti tai kielteisesti hoitoon ja olivat haluttomia yhteistyöhön (vrt. Contractor ym. 2012).

Hannu: Itellä ainakin ärsytti, kun piti alkaa käymään kaikilla psykiatreilla juttelemassa tai tämmöstä. – –

Tutkija: Okei. Sä et olis halunnu mennä?
Hannu: En ku se oli just sillai, että ne ruokki vielä oikeen sitä.

”Hannu”, joka kertoi haastattelussa myös omasta päihteenkäytöstään ja rikoskierteestään, ei kokenut palvelujärjestelmän tarjoamaa apua myönteisenä. Esimerkissä havainnollistuu sukupolvien välisen ohipuhumisen problematiikka, jossa aikuisten määrittelemä avuntarve ja halu auttaa oireilevaa nuorta ei kohtaa nuoren omaa kokemusta siitä, että psykiatrille puhuminen vain pahentaa tilannetta (ks. Anttila, Kuusaari & Puhakka 2010.)

HUOSTAANOTTO JA SIIJOITUS NUOREN TUKENA

Lastensuojelulaki (2007) määrittelee, millaisissa tapauksissa lapsi tai nuori on otettava huostaan ja sijoitettava. Sijaishuollossa lapsen tai nuoren kasvatusta ja huolenpito järjestetään kodin ulkopuolella. (Lastensuojelulaki 2007; ks. myös Enroos ym. 2016.) Esimerkiksi sijoitus perhekotiin oli helpotus vanhempien päihteenkäytöstä kärsivälle nuorelle, jonka elämänlaatua se paransi:

Silja: Ainakin se pois muuttaminen sinne perhekotiin. Nii se vaikutti. – – Ei periaatteessa ollut mitään huolta just että [sisaruksesta] huolehtii. Ja koulukin alko mennä vähän paremmin, et pysty keskittyy ja sai apua tarpeeks.

Sijaiskoti itsessään oli nuoren kokemuksissa tärkeä avun ja tuen muoto. Aineisto ei anna kattavasti vastausta siihen, millaisin avohuollon toimenpitein nuoria tai heidän perheitään oli yritetty auttaa ennen huostaanottoa. Esimerkiksi edellisen aineistokatkelman nuori koki, että vasta perhekoti toi helpotuksen hänen tilanteeseensa, ja aina siihen asti hän oli vastuussa nuoremmasta sisaruksestaan, koki huolta ja seurasi pitkään vanhempien päihdeongelmia ja parisuhdeväkivaltaa. Nuoren sijoituksen syynä olivat vanhempien päihdeongelmat, mutta omaa oireilua hänellä ei ollut.

Erilaisissa avun ja tuen muodoissa ja eri sijoituspaikoissa nuoret kohtasivat useita ammatillaisia, kuten sosiaalityöntekijöitä ja -ohjaajia, koulukuraattoreita, poliiseja, psykologeja ja lääkäreitä, jotka kaikki pyrkivät helpottamaan nuoren pahaa oloa ja järjestämään nuoren elämää.

Säde: Mulla on paljonkin ihmisiä tässä [sijaishuollon erityisyksikössä] ja monia hoitotahoja, mistä sitä tukea tulee.

Aineistossa oli myös nuoria, joilla oli useita sijoituksia takanaan. Näillä nuorilla oli usein omaa päihteen käyttöä. Ongelmat eivät helpottaneet sijoituksen jälkeenkään.

Kimmo: Kun siirryin yläasteelle – – alko tulla vähän niitä päihkeitä ja tupakointia enempi. [..A]lko menee penkin alle koko homma – – Sitten mä menin ensimmäiseen perhekotiin, [..] että keskeytettä se homma, ettei mee ihan höpöksi. Mä olin siellä muutaman kuukauden ja sitten mä menin tohon [toiseen kaupunkiin] osastolle ja olin siinä joku puolisen vuotta ja mulla meni jo parempaan suuntaan asiat. Sitten mä pääsin tuohon [lastensuojelun erityisyksikköön]. Olin siellä vuoden suurin piirtein ja sitten se riistäyty taas käsistä se homma ja menin semmoselle erityisen huolenpidon jaksolle

tonne [koulukotiin toiselle paikkakunnalle] ja olin siellä viis kuukautta ja menin takasin sinne [lastensuojelun erityisyksikköön]. Sitten siinä kävi samalla tavalla, että alko tulee päihteitä kuvioihin taas. Ja tehtiin päätös, että mä tuun tänne [sijaishuollon erityisyksikköön] ja nyt mä tässä oon ollu kiinni aika kauan.

Nuori kertoi asuneensa viidessä eri paikassa vajaan viiden vuoden aikana: perhekodissa, nuorisopsykiatrian osastolla, lastensuojelun erityisyksikössä, koulukodin erityisen huolenpidon jaksolla sekä sijaishuollon erityisyksikössä ja saaneensa apua useilta ammattilaisilta.

Toisaalta aineistosta välittyy, että joskus nuoren sijoituksen jälkeen oletetaan nuoren asioiden olevan hyvin, jos hän ei oireile. Esimerkiksi huostaanotettu ja toiselle vanhemmalleen toiselle puolelle maata asumaan siirtynyt nuori ei ollut sijoituksen jälkeen saanut keskusteluapua. Hän kertoi saaneensa aloitteen keskusteluapuun koulusta siinä vaiheessa, kun hänellä oli paha olla.

Ella: Mä kävin alakoulussa kuraattorilla, se tais lähteä siitä, että mulla oli synttärät ja mä en halunnu mennä kouluun ja sit seuraavana päivänä kysyttiin, et miks mä en ollu koulussa. Niin mä sanoin, että mä en halunnu tulla, kun äiti ei ollu soittanu mulle, kun mulla oli synttärät. Niin sitten siitä se lähti, et sanottiin, et jos mä haluan varata kuraattorille ajan, niin sit mä kävin kuraattorilla ja kuraattori laitto sinne mielenterveyskeskukseen ajan ja sit siellä mä oon käyny.

Apua tarvitaan useissa vaiheissa, ja nuoren elämässä saattaa sijoituksen jälkeen tulla vastaan tilanteita, jotka laukaisevat avuntarpeen uudestaan.

YHTEENVETO JA POHDINTA

Artikkelissa on kuvattu, millaisia myönteisiä kokemuksia nuorilla on palvelujärjestelmästä, kun vanhemmalla on päihdeongelma, millaisia kohtaamattomuuden kokemuksia nuorilla on suhteessa odotuksiinsa ja kuinka nuoret kokevat

huostaanoton ja sijoituksen tuen muotona. Nuoret kertoivat erilaisista avun ja tuen muodoista palveluissa. Jos nuoret kokivat saavansa apua jo varhaisessa vaiheessa peruspalveluista ja avohuolosta, heidän kokemuksensa olivat myönteisiä. Nekin nuoret, joille kehittyi esimerkiksi omia päihde- tai mielenterveysongelmia, mutta jotka saivat apua erityisen tuen palveluista, kuten nuorisopsykiatriasta tai nuorten päihdeklinalta, kokivat palvelujärjestelmästä saamansa avun positiivisena.

Aineisto osoitti myös avun kohtamaattomuutta, jossa nuoren avunsaannin esteeksi muodostuivat vanhemman haluttomuus yhteistyöhön, sitoutumisen puute ja kotiolojen salaaminen (vrt. Contractor ym. 2012). Kunnossa olevan perhe-elämän kulisessa ylläpidetään etenkin silloin, kun vanhempi ei myönnä ongelmansa (Itäpuisto 2005). Nuoren avun saaminen viivästyi tai estyi, jos nuori salasi ongelmia lojaaliudesta vanhempaa kohtaan, palvelujärjestelmässä ei ajoissa tunnistettu ongelmia tai nuori ei saanut sellaista apua, jota olisi itse kaivannut (vrt. van Santvoort ym. 2014). Jos apu viivästyi, pahoinvointi oli pitkään osa nuoren elämää. Aineistossa nousi myös esiin sijoitus ja huostaanotto nuorten kokemuksissa tärkeänä avun ja tuen muotona, joka helpotti nuoren elämää. Nuorilla oli sijaishuollossa monia tahoja, joilta he saivat apua. Samalla aineistossa oli esimerkkejä siitä, kuinka jo kärjistyneet ongelmat eivät helpottaneet sijoituksen jälkeenkään ja kuinka apua tarvitaan useissa elämänvaiheissa. Tutkimuksen tärkeä kontribuutio onkin tuoda näkyväksi, että systemaattisuuden puute ja eriarvoisuus nuorten avun saamisessa ovat epäkohtia palvelujärjestelmässä: kaikki nuoret eivät ole saaneet yhtäläisesti tarvitsemaansa apua.

Tutkimusaineistossa on rajoituksensa. Kaikkien haastattemiemme nuorten päihdeongelmista kärsivät vanhemmat ja/tai nuoret itse olivat olleet palvelujärjestelmän asiakkaina, yhtä lukuun ottamatta kaikkien nuorten vanhemmat olivat eronneet ja monilla nuorilla oli sijoituskokemuksia. Tarkastelumme ulkopuolelle ovat jääneet nuoret, jotka eivät kykene tai halua puhua

kokemuksistaan. Tutkimusasetelman ulkopuolelle rajautuvat myös ne lapset ja nuoret, jotka kokevat vanhempiensa päihdeiden käytön ongelmallisena, mutta joiden vanhemmat eivät olleet hakeutuneet hoitoon. Kouluterveystutkimuksen mukaan läheisen alkoholin käyttö aiheuttaa ongelmia runsaalle kymmenelle prosentille peruskoulun 8.- ja 9.-luokkalaisista ja lukion 1.- ja 2.-luokkalaisista. Luku on hieman korkeampi (16 %) ammatillisen oppilaitoksen opiskelijoilla. (Sotkanet, indikaattorit 331, 349, 340.) Onkin todennäköistä, että nuoret ovat avun ja tuen ulottumattomissa silloin, kun vanhemman päihdeongelmaa ei ole tunnistettu palvelujärjestelmässä. Jatkossa olisi kiinnostavaa tietää, miten kotien seinien sisäpuolelle jäävien päihdeongelmista kärsivien perheiden lasten ja nuorten kertomukset eroavat nyt analysoidusta palvelujen piirissä olevien näkemyksistä.

Tulostemme valossa ongelmien ehkäisy, varhainen havaitseminen ja matalan kynnyksen avunsaanti ovat tärkeitä edellytyksiä nuorten auttamiseksi. Parhaimmillaan palvelujärjestelmän oikea-aikaisen ja oikeanlaisen tuen tarjoaminen parantaa haavoittuvassa asemassa olevan nuoren resilienssiä, suojelee häntä vanhemman päihdeiden käytön aiheuttamilta haitoilta ja vahvistaa toiveikkuutta tulevaisuudesta (Gance-Cleveland & Mays 2008; Templeton ym. 2011). Toisinaan avuntarpeen huomaaminen ja siihen reagointi näyttää viivästyvän, ja voidaan pohdita, olisivatko nuoret hyötynyt jo varhaisemmista interventioista. Esimerkiksi päihde- ja mielen-terveysongelmista kärsivien vanhempien lapsille tarkoitettuja ehkäiseviä vertaistukiryhmiä tutkittaessa on arvioitu, että monilla lapsilla on jo ryhmään tullessaan vakavia ongelmia (van Santvoort ym. 2014). Tällöin ryhmä ei välttämättä ole enää riittävä tuen muoto, vaan lapset voivat tarvita intensiivisempää hoitoa. Sopivan ajankohdan määrittely hoidolle voi kuitenkin olla palveluisa hankalaa.

Ehkäisevän lastensuojelun näkökulmasta konkreettisia tahoja kattavampaan ongelmien tunnistamiseen, puheeksi ottoon ja varhaisen tuen tarjoamiseen voisivat olla esimerkiksi koulu-terveydenhuollon laajat terveystarkastukset, joissa

selvitetään ja kysytään myös vanhempien päihdeidenkäytöstä sekä oppilashuollon asiantuntijaryhmät ja nuorisotyö. Lasten ja nuorten avun tarpeisiin vastaamisen kannalta toimivaksi saattavat osoittautua perhekeskusmalli, jossa perheiden palvelut kootaan saman katon alle, samoin kuin päihde-, mielen-terveys- ja lastensuojelupalveluiden entistä laajempi integrointi (Aula ym. 2017).

Kansainväliset tutkimukset, jotka perustuvat lapsille ja vanhemmille suunnattuihin vertaisryhmiin (van Santvoort ym. 2014), asiantuntija-arvioihin ja tutkimuskatsauksiin (Statham 2004) sekä nuorten haastatteluihin (Templeton ym. 2011), nostavat esiin seuraavat ratkaisut: nuoren riskit selvitetään hänen tullessaan asiakkaaksi ja nuorelle tarjottavat palvelut räätälöidään henkilökohtaisesti (Statham 2004; Templeton ym. 2011; van Santvoort ym. 2014), käytetään kokonaisvaltaista, moniammatillista lähestymistapaa ja nuorta seurataan ja tuetaan pidempään (Statham 2004; van Santvoort ym. 2014).

Olemme halunneet tuoda näkyviksi nuoret päihdeongelmasta kärsivän vanhemman läheisinä, joilla voi olla erityisiä avun ja tuen tarpeita. Tärkeä huomio on, että palveluja kehitettäessä myös nuoria tulisi kuulla. Samalla tulisi muistaa nuorten olevan yksilöitä, joilla on omia, vanhemmistaan riippumattomia oikeuksia (Templeton ym. 2011). Nuoret eivät aina ole tietoisia oikeudestaan – tai tarpeestaan – apuun ja tukeen, tai he saattavat mieltää avun hakemisen omaksi tehtäväkseen. Siksi aikuisten ja palvelujärjestelmän rooli on merkittävä niin nuorten yksilöllisten avuntarpeiden huomioimiseksi kuin systemaattisen avunsaannin takaamiseksi. Kyse on myös palvelujärjestelmän toimintakulttuurista. Otetaanko niissä perheissä, joissa on päihdeongelmia, elävien lasten ja nuorten omat avun tarpeet puheeksi ja tulevatko lapset omine odoituksineen nähdyiksi ja kuulluiksi?

Alkoholitutkimussäätiö on tukenut tämän kirjaluvun kirjoittamista.

LÄHTEET

- Anttila, Anu-Hanna & Kuussaari, Kristiina & Puhakka, Tiina (toim.) (2010). Ohipuhuttu nuoruus? Nuorten elinolot -vuosikirja. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, THL ja Valtion nuorisoasiain neuvottelukunta.
- Aula, Maria Kaisa & Juurikkala, Virva & Kalmari, Hanne & Kaukonen, Päivi & Lavikainen, Marjo & Pelkonen, Marjaana (2017). Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:29. Helsinki 2016. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/74904>
- Contractor, Laila & Caledonia, Karen & Cruz, Mario & Douaihy, Antoine & Kogan, Jane & Marin, Robert & Stein, Bradley (2012). Mental health services for children of substance abusing parents: Voices from the community. *Community Mental Health Journal* 48: 22–28.
- Gance-Cleveland, Bonnie & Mays, Mary (2008). School-based support groups for adolescents with a substance-abusing parent. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association* 14 (4): 297–309.
- Elgán, Tobias & Hansson, Helena & Zitterland, Ulla & Kartengren, Nicklas & Leifman, Håkan (2012). Design of a Web-based individual coping and alcohol-intervention program (web-ICAIP) for children of parents with alcohol problems: study protocol for a randomized controlled trial. *BMC Public Health* 12: 35. <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/12/35>.
- Enroos, Rosi & Heino, Tarja & Pösö, Tarja (toim.) (2016). Huostaanotto. Lastensuojelun vaativin tehtävä. Tampere: Vastapaino.
- Holmila, Marja & Ilva, Minna (2009). Näkymätön uhri vai pätevä toimija? Vanhempiensa päihdeidenkäytöstä kärsivien lasten mielipiteitä ja selviytymiskeinoja. Teoksessa Mira Roine & Minna Ilva & Janne Takala (toim.) Lapsuus päihdeiden varjossa. Vanhempien päihdeidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä. Helsinki: A-klinikkasäätiö: 47–60.
- Holmila, Marja & Tigerstedt, Christoffer & Raitasalo, Kirsimarja (toim.) (2016) Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikot - vanhempi, nuori ja alkoholi. Helsinki: THL.
- Itäpuisto, Maritta (2013). Päihdehoidon lapsi- ja vanhemmuussensitiivisyys. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (5): 533–542.
- Kataja, Kati (2012). Lapsuuden rajoilla. Normaalin ja poikkeavan määrittäminen huostaanottoasiakirjoissa. Koulutussosiologian raportti 78. Turku: Turun yliopisto.
- Lastensuojelulaki (2007).
- O'Connor, Louise & Forrester, Donald & Holland, Sally & Williams, Annie (2014). Perspectives on children's experiences in families with parental substance misuse and child protection interventions. *Children and Youth Services Review* 38: 66–74.
- Peltola, Marja & Moisio, Jenni (2017). Ääniä ja äänetömyyttä palvelukentillä. Katsaus lasten ja nuorten palvelukokemuksia koskevaan tietoon. *Verkkojulkaisuja* 112. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimuseura.
- Perälä, Marja-Leena & Kanste, Outi & Halme, Nina & Pitkänen, Tuuli & Kuussaari, Kristiina & Partanen, Airi & Nykänen, Sirpa (toim.) (2014). Vanhempi päihdepalveluissa - tuki, osallisuus ja yhteistoiminta. Raportti 2/2014. Helsinki: THL.
- Päihdehuoltolaki (1986).
- Raitasalo, Kirsimarja & Holmila, Marja & Jääskeläinen, Marke (2016). Vanhempien päihdeongelmasta aiheutuvat haitat lapsille. Teoksessa Marja Holmila & Kirsimarja Raitasalo & Christoffer Tigerstedt (toim.) Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikot - vanhempi, nuori ja alkoholi. Helsinki: THL: 83–97.
- Simonen, Jenni & Pirskanen, Henna & Kataja, Kati & Holmila, Marja & Tigerstedt, Christoffer (2016). Kun vanhempi juo liikaa – nuorten kokemukset ja voimavarat. Teoksessa Marja Holmila & Kirsimarja Raitasalo & Christoffer Tigerstedt (toim.) Sukupolvien sillat ja kasvamisen karikot - vanhempi, nuori ja alkoholi. Helsinki: THL: 65–82.
- Solis, Jessica & Shadur, Julia & Burns, Alison & Husson, Andrea (2012). Understanding the diverse needs of children whose parents abuse substances. *Current Drug Abuse Review* 5 (2): 135–147.
- Sosiaalihuoltolaki (2014).
- Sotkanet (<https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/index>). Haettu 22.2.2018.
- Statham, June (2004). Effective services to support children in special circumstances. *Child: Care, Health & Development* 30 (6): 589–598.
- Takala, Janne & Ilva, Minna (2012). Mikä suojaa nuorta aikuisten alkoholinkäytön aiheuttamilta haitoilta? *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (2): 176–185.
- Templeton, Lorna (2014). Supporting families living with parental substance misuse: the M-PACT (Moving Parents and Children Together) programme. *Child & Family Social Work* 19: 76–88.
- Templeton, Lorna & Novak, Claire & Wall, Sarah (2011). Young people's views on services to help them deal with parental substance misuse. *Drugs: Education, Prevention and Policy* 18 (3): 172–178.
- Terveydenhuoltolaki (2011).
- Van Santvoort, Floor & Hosman, Clemens & van Doesum, Karin & Janssens, Jan (2014). Effectiveness of preventive support groups for children of mentally ill or addicted parents: a randomized controlled trial. *European Child and Adolescent Psychiatry* 23: 473–484.
- Velleman, Richard & Orford, Jim (2001). Risk and resilience. Adults who were children of problem drinkers. Lontoo: Harwood Academic Publishers.